

Գ. ՀԱԿՈՐՅԱՆ

(Անդամ Գեոգրայն Հոգևոր Խորհրդի)

Գ Ր Ի Գ Ո Ր Տ Ղ Ա *

Ուշագրավ է Գրիգոր Տղայի «Ասացից բան մի յայտնի» բառերով սկսվող մանկավարժական ոտանավորը: Այս երկը մեր միջնադարյան բանաստեղծության մեջ առաջին մեծ ոտանավորն է, որտեղ խարաղանվում է շար լեզուն՝ բամբասանքը, զրախոսությունը, շատախոսությունը և խոսվում է կրոնական և մարդասիրական գաղափարների մասին:

Այս ոտանավոր-խրատը հորինելիս, Գրիգոր Տղան օգտվել է ժողովրդական բառ ու բանից, իմաստուն, փորձով սաուզված առածներից ու դարձվածքներից: Չար լեզուն ամենից առաջ վնասակար է իրեն՝ խոսողի և ապա թունավոր՝ ուրիշների համար:

«Քանզի այր երկարալեզու քարբի նման է,
Ապա թէ ոք հարու նովաւ իժ և կարիճ է.

Մի՛ քարշիր զքո լեզուդ, որ քեզ
յաւզուտ չ...»¹²⁶,

Բարոյակրթական և ընկերասիրական խրատների գաղափարները ընդհանրացնելով ու խորացնելով, հեղինակը սրանք հասցնում է մարդասիրության աստիճանին: Մարդը ոչ միայն լեզվով, նաև սրտով ու գործով միշտ և անսահմանորեն պետք է բարյացակամ և բարի լինի:

Լեզվի կապակցությամբ տրված խրատները շին սահմանափակվում միայն նրանով, որ մարդը չլինի զրախոս կամ շարախոս. սա խրատների միայն մի կողմն է. լեզուն զսպելով հանդերձ՝ պեաք է զսպել և լսողությունը. որքան մարդու լեզուն, բերանը, այնքան էլ կարող է մեղանչել նրա լսողությունը՝ ականջը:

«Եից զքո ականջդ և ի սպանող ձայնէ,
Մի՛ լսել բան ասլիկար զսիրելոց քումմէ.

Ձի լսել բամբասանաց բան քաղցրագոյն է,
Բայց յետոյ զառնայ լեղի և

յանաւզուտ է»¹²⁷,
Չարախոսությունների և բամբասանքների վատ կողմերից մեկն էլ այն է, — բացատրում է հեղինակը, — որ լեզվի, խոսքի հասցրած վերքը թե՛ անբուժելի է, և թե՛ անմոռաց: Մարմնական վերքը կարելի է բուժել, բայց լեզվի՝ հոգուն պատճառած վերքը, ո՛չ միայն ավելի խորն է ու ծանր, այլև անբուժելի է: Չարագործի մահվամբ նրա գործունեությունը, շար արարքները վերջանում են, բայց շարախոսի հասցրած վերքը նրա մահից հետո էլ հարատևում է.

«Խոց որ ի տիգէ, փոյթ ողջանալ կարէ,
Բայց խոց որ ի լեզուէ, միշտ նորոգել գիտէ.
Ամենայն շարիք շարեաց մինչև ցմահն իցէ.
Չար լեզուի խոցն և յետ մահու կտրէ»¹²⁸,

Պակաս հեաաքքրական չէ Գրիգոր Տղայի «Յորժամ զիս ինձէն գտայ» մյուս մեծ ոտանավորը: Եթե «Ասացից բան մի» ոտանավորում հեղինակը հանդես է գալիս միայն ուսուցողի, խրատողի դերում, ապա այստեղ արգեն երևում են բանաստեղծի ոչ միայն մտքերն ու գաղափարները, այլև նրա զգացումները և ներքին աշխարհը: Այս գործը ձևի անսակետից էլ կարևոր է նրանով, որ հեղինակը ինքն իր հետ է խոսում, խորհրդածում, կշռադատում, զգում և ապրում:

«Յորժամ զիս ինձէն գաայ,
Ես ընդ իս սակաւ խօսեցայ,
Ըզմիտս իմ առ իս բերի,
Ձայս գերիս, որ յիս կայ մնայ»¹²⁹,

Եւ ապա սկսվում է ինքնախոսությունը՝ նենգավոր շարը ամեն վայրկյան կրնկակոխ

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի № ԺԲ-ից, 1965 թվականի № Ա-ից, Ե-2-է-ից, Ը-Բ-ից և Ժ-ից:

¹²⁷ Անդ,
¹²⁸ Անդ,
¹²⁹ Անդ, էջ 267.

¹²⁶ Ձեռ. № 5707, էջ 266.

հետևում է բանաստեղծին, որը զրկված է հանգստությունից, հոգու անդորրությունից: Բանաստեղծը բողոքում է, որ բացի շարից, նենգավոր մարդկանցով էլ է ջրջապատված. մարդիկ, որոնք ամեն ժամ կարող են անմեղներին գայթակղեցնել և նետել մեղքի օվկիանը, դարձնել հավիտենական քրոջոյն ճարակ»: Քանի գնում, նրա հոգեկան աշխարհը ավելի սաստիկ է ալեկոծվում և հասնում ողբերգության, ինչպես նարեկացին իր Մատյանում և Շնորհալին՝ «Աշխարհ ամենայն» երգում:

Բուռն են բբանաստեղծի հույզերը, «զի անհնարին ցաւօք» է բռնված: Նա համոզված է, որ զժվար թե աշխարհում իրեն պես մեղապարտ, հոգեկան ծանր ապրումներ ունեցող մի ուրիշը լինի. «մեղացն իմ շարեաց պարտեցայ»:

Բանաստեղծը, իրեն համարելով աշխարհի ամենամեղավոր մարդը, գտնում է, որ ինքը կտրված է բանական կյանքից: Ցավով է նշում, որ մի ժամանակ իրեն սիրող բոլոր մարդիկ՝ արդեն մոռացել և խորթացել են. հետևաբար, ինքն արդեն կորած է աշխարհի համար.

«Ձկա սիրելի բնա,
Բարեկամ ումեք չերեալ...»¹³⁰,

Իսկ ի՞նչ պետք է անի այդ մեղավոր, մոռացված մենակ մարդը՝ մեղսալի աշխարհում: Առայժմ նա դանում է միայն հետևյալ ելքը և դարձյալ դիմելով ինքն իրեն, ասում է.

«Գնա դու ծանաւթ լիցիս,
Աղքատաց դասուն հետեալ,
Զի Տեառն օրհնութեամբ ձայնին,
Ընդ նոսին չիցիս կոչեցեալ»¹³¹,

Մեղքի ու զղջման զգացումներից պակաս ծանր չէ ապերախտության և ամոթի զգացումը: Այս բոլորը իրար հետ միացած՝ ավելի փոթորկալի են դարձնում նրա ապրումները.

«Եւ ինձ սևազգեստ մեղօք,
Դատապարտ գլխով կորանալ,
Ահա մեծ ամաւթ է ինձ,
Ցաւ և վեր գերոյս գերանալ»¹³²:

Սա արդեն բանաստեղծի ողբերգության վերջին, ամենարարձր աստիճանն է: Այստեղ արդեն մեռում է ընտրություն անել՝ կա՛մ հուսահատ կործանվել մեղաց հորձանքներում և կա՛մ նարեկացու պես բռնել հույսի լարը, աղերսել ներողամիտ Հորը՝ փրկության ափը դուրս գալու համար:

130 Ձեռ. № 5707, էջ 267.

131 Անդ.

132 Անդ.

Գրիգոր Տղան իր ողբի ձայնը հասցնում է երկինք, դիմում լեռներին ու ծովերին. ծանր ու խոր են նրա հոգեկան ցավերը, այնուամենայնիվ նա աստիճանաբար «ինքն իրեն գտնում» է և ձեռքը մեկնում դեպի հույսը՝ միակ հենարանը: Նա ուզում է ապրել և վերածնվել: Ահա դրա համար էլ այս անգամ նա դիմում է ողջ բնությանը, բանական և անբան արարածներին և աղերսում.

«Գթացէք յիս, մոլորեցայ,
Կենաց իմ պատճառ գտէք...
Այրիմ, խորովիմ ես յիս,
Կենաց դեղ՝ խնդրեմ թէ կենամ»¹³³,

Եւ նա համոզված է, որ զղջումով և ապաշխարության միջոցով իր հույսերը պիտի արդարանան և ինքը շպիտի չրկվի երկնի շնորհներից.

«Ի ժամ ընկերացն իմոց,
Պսակով լուսոյն խրախանալ
Եւ զգեստ փեսայի զգենուլ
Ընդ Աստուած անդին միանալ»¹³⁴,

Գրիգոր Տղայի շփածոյի մեջ այս ոտանավորը թե՛ ձևով և թե՛ բովանդակությամբ ավելի արժեքավոր է: Ինքնախոսության և ինքներգության այս ձևը նախատիպ հանդիսացավ միջնադարյան մեր շատ տաղերգուների՝ Հովհաննես և Կոստանդին Երզնկացիների, Աղթամարցու, Թլկուրանցու և մյուսների համար:

Գրիգոր Տղայի շփածոյի մեջ, «Ողբ վասն անամանն Երուսաղէմի» քերթվածից հետո, իր ծավալով ու որակով երկրորդ տեղն է բռնում նրա «Յիսուս Քրիստոս Որդի և Բան» կրոնա-բարոյակրթական բանաստեղծությունը, գրված Ներսես Շնորհալու «Յիսուս Որդի» գործի հետևողությամբ ու ձևով: Տղայի քերթվածն էլ սկսվում է աշխարհի ստեղծագործությունից: Հեղինակը պատմում է Քրիստոսի մարդեղությունը, քրիստոնեական վարդապետությունը սարածելու համար մարտիրոսների գործունեությունը և ավարտում վերջին դատաստանով: Երկու գրվածքներն էլ սկզբից սկսվում են հետևյալ ձևով.

Շնորհալի

«Յիսուս Որդի Հօր Միածին,
Եւ ճառագայթ կերպարանին,
Մնունդ անճառ սկզբնատրպին
Անհատաբար քում ծնողին»¹³⁵,

133 Անդ.

134 Անդ.

135 «Գիրք որ կոչի Յիսուս Որդի», Կ. Պոլիս, 1824 թ., էջ 3.

Գրիգոր Տղա

«Յիսուս Քրիստոս Որդի և Բան,
Հօր ճառագայթ անըսկզբան,
Բազում և կար և կերպարան,
Եւ հրաշալի նորա սահման»¹³⁶,

Գրիգոր Տղայի այս գործի բովանդակու-
թյունը, տաղաչափական ձևերը և տեղ-տեղ
էլ հանդերը զգալի չափով նման են «Յիսուս
Որդի» ողբերգությանը: Սրանք տարբերվում
են հիմնականում կառուցվածքով և ծավալով:
Շնորհալու «Յիսուս Որդի»-ն բաղկացած է
երկու հազար, իսկ սա՝ հրեք հարյուր տասնե-
վեց երկուսուսուներկու:

Շնորհալու պոեմն ընգրկում է գարերի
պատմությունը, մարդկության անցյալը, ներ-
կան և ապագան, իսկ Գրիգոր Տղայինը՝
գլխավորապես նոր կտակարանի բովան-
դակությունը՝ մի թուցիկ ակնարկով Ադամ
նախահոր գործերի վրա:

Ըստ պոեմի, Ազամը մարդկային ցեղի
հանդեպ ճակատագրական սխալ է կատարել
և ամբողջ կյանքը գատապարտել տանջանքի
ու մահվան: Այս ծանր դրությունից ազատ-
վելու համար, տարբեր ժամանակներում աշ-
խարհ են գալիս բազմաթիվ մարգարեներ,
որոնք, ըստ բանաստեղծի, գարեր առաջ նա-
խապատրաստական, գաղափարական աշ-
խատանք են կատարում քրիստոնեական
վարդապետության համար:

Այնուհետև նկարագրվում է Փրկչի ծնունդը
և քացատրվում Հիսուսի խաչելության նշա-
նակությունը՝ մահը, թաղումը և հարությունը:
Հարության նկարագրության մեջ տրվում է
նաև, թե ինչպես մեղքը պարտվում է վերջ-
նականապես և խորտակվում է սանդարա-
մետու: Մարդկության վզին դարերով ծանրա-
ցած Ադամի մեղքը Փրկչի լվանում, մաք-
րում է իր արյամբ և վերածնվում է աշ-
խարհը:

«Նորոգապէս աշխարհ շինի,
Որով Աստուած ընդ մեզ խառնի»¹³⁷,

Ապա բանաստեղծը խոսում է, թե ինչպես
առաքյալների բերանով Քրիստոսը տալիս է
«մարդկանց հրաւէր բարի», որպեսզի նրանք
այլևս չկրկնեն նախահոր ճակատագրական
սխալը:

Քերթվածի առաջին մասը այսպես էլ վեր-
ջանում է: Այնուհետև բանաստեղծը իր խոս-
քը դարձնում է դեպի հայ իրականության ան-
ցյալը, հայրենասիրական մեծարանքի խոս-
քեր է ասում մեր քերթողահայր Մովսես Խո-
րենացու մասին, որը գրել է շնորհալի հայ
ազգի ծննդաբանությունն ու պատմությունը:

136 Ձեռ. № 5707, էջ 259:
137 Անդ:

«Մի է և այն Սուրբ Հայկազնի,
Մովսէս քերթող Խորենացի,
Սուրբ և ընտրեալ և հրաշալի,
Ճշմարտախօս իմաստ բանի»¹³⁸,

Ըստ պոեմի, մարգարեները գուշակել, բաց
են արել գարերի գալտնիքներն ու անիմանա-
լին, իրենց մտքի աչքերով գարերի վրայից
թռչել դեպի ապագան: Սակայն այլ տեսակ
լուսավոր միտք ու հոգի է ունեցել Խորենա-
ցին: Եթե մարգարեները մտքով թռչել են
առաջ, նախատեսել ապագան, ապա Խորենա-
ցին, իբ պայծառ մտքով դեպի ետ էլ է գնա-
ցել: և լուսավորել մեր ազգի անցյալը: Ժա-
մանակը նրան էլ ծածկած է պահել իր ան-
թափանց շղարշով: Նա բացել է պատմու-
թյան գաղտնարանի դռները, համարձակ
չեքս մտել, վառել է իր մտքի պայծառ ջա-
հերը, դտել է մարգարեության կյանքի հողեկան
զանձերը, լույս աշխարհ հանել այն և նվիրել
իր ժողովրդին ու աշխարհին:

«Ձոր և տեսեալ աշօք լինի,
Գրողը ցուցէ ամենայնի,
Համանման մարգարէի,
Ձծածկեալ սնանան առնի յայտնի»¹³⁹:

Եթե մինչև Մովսես Խորենացու մասին խո-
սելը Գրիգոր Տղայի այս պոեմը ընթանում
էր «Յիսուս Որդի» երկի հունով, ապա այս-
տեղից սկսած մտնում է աշխարհիկ, պատ-
մական իրադարձությունների և նկարագրու-
թյունների բնագավառը և ընթանում Շնոր-
հալու «Վիպասանութիւն» պատմական պոե-
մի ճամբերով ու ոգով:

Շնորհալու վիպասանության մեջ հայոց
պատմությունը մի ազգապատում է՝ սկսած
Հայկ Նահապետից մինչև ԺԲ դարը, զրված
չեքմ հայրենասիրությամբ: Իսկ Տղայի մոտ
թեև պատմական մասը շատ քիչ է, միայն
Մովսես Խորենացու մասին է խոսվում, սա-
կայն այս մի գրվածք էլ բավական է եղել
հեղինակի համար, որպեսզի քերթողահոր
անձի և գործերի չեքմ նկարագրության
առնչությամբ կարողանար դրսևորել իր հայ-
րենասիրությունը: Այստեղ Խորենացին ա-
ռանձնապես մեծարվում է նաև նրա համար,
որ նա, սկսած նախահայր Ազամից, տալիս է
նաև հայ ազգի ծննդաբանությունը:

Սակայն պոեմում Մովսես Խորենացին իր
ազգի պատմության և ազգաբանության սոսկ
նկարագրող չէ: Նա վեր է հանում և գնահա-
տում հայ ժողովրդի աշխարհիկ, հոգևորա-
կան և պետական նշանավոր գործիչների
լավ ու վատ գործերը. նա խիստ քննադա-

138 Անդ, էջ 260:
139 Անդ:

տում է վատերին, անարիներին և անիմաստասերներին: Գովասանքի խոսքեր է ասում արիների, իմաստասեր, քաջ և հայրենասեր գործիչների հասցեին: Եվ որ կարևորն է, — ասում է րանաստեղծը:— Խորենացու դիրքը երկար դարեր, բազմաթիվ սերունդներ է դաստիարակել՝ արիության և հայրենասիրության ոգով: Հստ բանաստեղծի, այդ դիրքն է եղել ժբ դարի մեր ազգային լավ ու վատ գործերի չափանիշը.

«Եւ որ շարեաց գործ և րարի,
Սովաւ այն մեզ հրատարակի.
Մինչև ի վերջ եկեալ տոհմի
Այն թարմատար ազգըն հոռի»¹⁴⁰.

Գրիգոր Տղան այս պոեմում Խորենացու պես դայրույթով է գրում այն նեղմիտ, շահասեր, քաղաքականապես կարճատես տոհմերի և իշխանների մասին, որոնք իրենց անձնական, ժառանգական շահն ու իրավունքներն ավելի բարձր են համարում, քան թե ազգի հավատը և հայրենիքի շահերը.

«Որք մոռացան ըզհայրենին,
Աստուածադիր րան հրամանի.
Դարձան յինքեանս և առ քաղցի,
Գիշաանով զմիս բազկի.
Եղբայր եղբար լեալ թշնամի,
Եւ հարազատն ազգատոհմի»¹⁴¹,

Ժողովրդի մեջ բարոյականություն, ազնվություն և մարդասիրություն տարածելու, և ընկերական ու կենցաղային արատներից հեռու պահելու նպատակով՝ Գրիգոր Տղան քննադատում է ինչպես մի շարք հողետրականների, այնպես էլ պաշտոնյաների թերությունները, բացասական կողմերը:

Պոեմից երևում է, որ պաշտոնյաները թագավոր, իշխան, պետ և դատավոր, իրենց աստիճանին ու վիճակին համեմատ, տարված են շահամոլությամբ: Նրանք փոխանակ ժողովրդին ծառայելու, նրա պետքերն ու կարիքները հոգալու, վարում են ցոփ կյանք և խսպառ հեռու են մարդկային առաքինություններից:

Հասարակական կյանքում եղած արատների ու անարգարության դեմ այնքան է զայրացած րանաստեղծ կաթողիկոսը, որ դժվարանում է հարմար բառեր գտնելու՝ այդ բացասական կողմերն ու երևույթները լրիվ բնորոշելու համար.

«Եւ ոչ ունիմ իսկ բան յարմար,
Ծառեալ զտեսեալ պատմագրաբար»¹⁴²,

Պոեմում որքան դառնություններ են նկարագրված դարաշրջանի արատավոր կողմերը, նույնքան էլ սիրով ու համակրանքով է խոսվում բարի, իրենց կոչման արժանի, ազնիվ, առաքինի և տաղանդավոր մարդկանց մասին.

«Որք յարուեստից խորս հասան,
Եւ հանճարիւք բազմաւք լցան.
Նաև յարուեստըս զանաղան,
Ի ձեռագործս խոհական
Յոյժ գերագոյն յայն զովեցան»¹⁴³,

Ճիշտ և իրական գծերով են տրված ժամանակի հասարակական կյանքում եղած երկվույթները: Բանաստեղծը կարողացել է վերհանել այդ շրջանի կյանքի սավերոտ կողմերը՝ լավ դիտողականությամբ:

Արիստակես Լաստիվերտցին, Ներսես Շնորհալիս և Գրիգոր Տղան, այս երեք հայրենասերներն էլ, թեև իրենց ողբերի ու գործերի մեջ ճիշտ դիտում են հասարակության արատավոր կողմերը, նկարագրում են այն ճշմարտացի, սակայն երեքն էլ դրանց պատճառները համարում են մեղքը:

Բանաստեղծը համոզված է, որ Փրկչի մարդեղության խորհուրդը իր նման մեղավորներին փրկելն է: Եթե մաքսավորը, փարիսեցին, ավաղակն ու այլ մեղավորները նոր Կտակարանում խոր կերպով զղջալով՝ իրենց հույսերը կապեցին Հիսուսի հետ և փրկվեցին, ապա ինքը և իր ժամանակի մեղավորները ևս կփրկվեն՝ եթե հավատան որ,

«Քանզի ի քէն նախ գոյացաք,
Իմաստութեամբ քո վարժեցաք.
Լոյս ըզփառաց քո ըզգեցաք,
Հոգւով ի քէն կենդանացաք»¹⁴⁴,

Պոեմի այն մասը, ուր հասարակական աղետները բացատրվում են մեղքով, շաղկապված է դավանաբանական մոտիվների հետ, որոնք Գրիգոր Տղայի գործերում նկատելի տեղ են զբաղում: Այս հատվածում նա շարադրել է Հայ Եկեղեցու ուղղափառ դավանանքը և բացասել երկու բնության բանաձր:

Դավանաբանական տեսակետից շատ նմանություն կա Գրիգոր Տղայի արձակ թղթերի և այս պոեմի մեջ: Դավանաբանական հարցերը, քաղկեդոնականության դեմ ձևակերպած բանաձևերը հետևողականորեն անցնում են նրա մի քանի արձակ և չափածո գործերի միջով: Դավանաբանական հերքերով էլ վերջանում է այս մեծ պոեմը:

¹⁴³ Անդ, էջ 262.

¹⁴⁴ Անդ.

¹⁴⁰ Ձեռ. Մ 5707, էջ 260.

¹⁴¹ Անդ.

¹⁴² Անդ, էջ 261.

(Շարունակելի)